

**ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР ПРАВА:
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО
ОСМИСЛЕННЯ**

О. ТИХОМИРОВ
*доктор юридичних наук,
член-кореспондент
Міжнародної академії порівняльного права,
професор кафедри теорії держави і права
(Національна академія внутрішніх справ)*

Розвиток глобалізації, інформаційно-комунікативні технології, міграція населення й інші процеси, що визначають образ ХХІ ст., зумовлюють необхідність «просторово-часових уявлень» про світ на всіх рівнях буття і свідомості — від повсякденного життя людини до світоглядного й філософського осмислення, розуміння того, що кожне рішення опосередковане не тільки часом (коли воно приймається й коли буде реалізоване), а й місцем його прийняття та реалізації, яке фіксується в певному багатомірному й складно структурованому просторі.

Значення просторового мислення, необхідність і доцільність досліджень світу у його просторовому вимірі, на думку багатьох вчених, привела до просторового повороту в соціально-гуманітарних науках. «Відродження» просторового підходу іноді навіть розглядають як засіб подолання тривалого домінування історизму в наукових дослідженнях, пов'язують з антропологічним, лінгвістичним, культурним та іншими «поворотами». У результаті з'явилися такі поняття, як «соціальний простір», «економічний простір», «історичний простір», «екологічний простір», інформаційний простір», «правовий простір», «цивілізаційний простір» та ін.

У зв'язку з цим в останні роки все більше вчених — представників різних наук і різних країн звертаються до осмислення простору й часу в сучасному пізнанні світу та світових процесів.

З огляду на обмеженість у вітчизняній юридичній літературі публікацій щодо осмислення просторового виміру права, у статті здійснено спробу окреслити методологічні можливості просторового підходу у пізнанні правової реальності, а також використання досвіду відповідних наук в юридичних наукових дослідженнях, зокрема компаративних.

Звертає на себе увагу те, що в соціально-гуманітарних науках, враховуючи плюралізм співвідношень фізичного та соціального¹ просторів, склалося декілька традицій інтерпретацій останнього, а відповідно й особливостей його виміру, власне просторового підходу як одного з фундаментальних методологічних підходів його пізнання. Загальним для них є те, що соціальний простір розглядається переважно як метафора фізичного простору, а відмінності зумовлені різними зв'язками чи їх відсутністю між фізичним і соціальним просторами. Так, своєрідні форми зв'язків з фізичним простором притаманні правовому, економічному, політичному, власне соціальному, культурному та іншим просторам, а відсутність, наприклад, віртуальному простору. Окрім того, важливе значення має й виокремлення території як тієї його частини, яка обмежена кордонами, прив'язана до певних об'єктів (обмежений простір, залежний простір). Причому емпірично орієнтованим наукам, наприклад географічним, притаманне їй розуміння як фізично окресленої території, а теоретичним наукам (філософії, теоретичній соціології, наукознавству тощо) — тільки як метафори. Зазначене дає можливість за критеріями зв'язків чи їх відсутності соціального простору з фізичним простором, обов'язковості чи необов'язковості визначення меж простору, умовно виокремити: а) просторовий підхід, який орієнтований на осмислення простору як форми соціального буття, і для якого не обов'язкові прив'язки до фізичного простору та обмеження (кордони); б) територіальний підхід — для якого обов'язкові обмеження, але не обов'язкові прив'язки до фізичного простору; в) географічний підхід — якому, навпаки, притаманні в тому чи іншому вигляді прив'язка до фізичного простору та наявність меж.

У межах просторової методології, окрім зазначених вище, вже на сьогодні обґрунтованими і такими, що за умов відповідної адаптації можуть і повинні застосовуватися в юридичних науках, є такі підходи: регіональний, що базується на варіативності поняття «регіон», як тим чи іншим чином обмеженого простору, але в межах чогось більшого за обсягом, і не редукований тільки до відносин «центр — периферія», різновидом цього підходу є зональний підхід; країнознавчий, своєрідність якого полягає в комплексному дослідженні країн як таких та їх об'єднань; краєзнавчий підхід, орієнтований на дослідження краю як певної частини країни, міста чи поселення, або, іншими словами, на локальність повсякденного; лімологічний, пов'язаний саме з обмеженням простору, кордонами в широкому розумінні, концентрується на осмисленні процесів та явищ, що існують на кордонах того чи іншого простору; глобально-локальний або глокальний, який спрямований на осмислення проявів поєднання глобального і локального на кожній конкретній території, дозволяє зв'язати їх з діяльністю суб'єктів, їхнім повсякденним життям; топологічний, призначенням якого є опис впорядкованості (просторовості) та змінюваності (часовості) співвіднесення об'єктів соціального світу; картографічний, який з розвитком комп'ютерних технологій набуває «нового життя» і використовується не тільки в фізичній географії, а й у економічній, політичній, культурній та інших спеціальних географіях; ландшафтний, який у соціальних та гумані-

¹ Фізичний простір у цій статті розуміється як природний простір чи об'єктивний простір, а соціальний простір — як економічний, політичний, власне соціальний, правовий простір тощо, як суб'єктивний простір.

тарних науках інтерпретується як система засобів репрезентації, структурування та символізування оточуючого середовища, або як зовнішні форми моделей людської діяльності, що трансформувалися у просторове розташування елементів. Окрім того, просторовий підхід у різних варіантах пов'язується з іншими спорідненими підходами. Так, якщо він поєднується з часовим, то утворює хронотопологічний підхід, який виник у філологічних науках, але в сучасності почав використовуватися й іншими науками. На дослідження простору спрямований мережевий підхід як спосіб осмислення простору у вигляді сталих зв'язків між об'єктами (суб'єктами), що його заповнюють, має безпосереднє значення, зокрема для дослідження інформаційного простору. Своєрідність відтворення простору притаманна образному підходу, який не обмежується простором, але містить як необхідну складову його образ. Різновидами образного підходу з використанням інформаційних технологій та прогнозування можна вважати й методології «дорожньої карти» та форсайта, сценарний підхід та ін.

З іншого боку, варіації сучасних просторових досліджень зумовлені не тільки різними інтерпретаціями просторового, територіального і географічного та інших підходів, а й плюралізмом предметів дослідження — економіка, політика, культура, природа, країни, регіони, континенти та ін.

На перехресті просторової методології та множинності предметів її застосування утворюються різні конфігурації відповідних наукових та позанаукових досліджень, форм їх систематизації, причому остання щонайменше здійснюється як на основі підходу, так і на основі предмета: в одних науках формуються автономні наукові дисципліни, в других — розвиваються дослідження просторових вимірів предметів відповідних наук, а в третіх — набувають поширення міждисциплінарні дослідження (як проблемні чи предметні, так і методологічні) тощо. Поряд з цим з'являються комплексні науки просторового спрямування, які прагнуть охопити просторовим баченням певні сфери буття, наприклад гуманітарна географія.

Така гносеологічна ситуація з просторовим підходом у соціально-гуманітарних науках завдає певні орієнтири і визначає потенційні можливості використання просторового підходу в юридичних науках. Насамперед їх своєрідність стосовно інших аналогічних соціально-гуманітарних досліджень визначається предметом — правом як особливим соціально-гуманітарним явищем, а спільність з такими дослідженнями — зумовлюється використанням просторового підходу, який теж, у свою чергу, повинен бути адаптований до права, а це — пріоритет методології юридичної науки.

В українській юридичній науці осмислення просторового виміру права здійснювалося здебільшого фахівцями з міжнародного права і порівняльного правознавства. Предметом просторових досліджень у науці міжнародного права стали тенденції становлення та розвитку європейського правового простору [3; 5], правовий режим [2] та делімітація морських просторів тощо [4]. Лише поодинокими є дослідження простору права в інших юридичних та соціально-гуманітарних наукових дисциплінах [1; 6; 7].

Враховуючи складність цієї проблематики, можливим є лише окреслення певних орієнтирів, виокремлення проблем просторового підходу в юридичних науках для їх обговорення юридичною науковою спільнотою.

Просторове бачення світу права на сьогодні набуває значення як для сучасного правового світогляду, так і, зокрема, для юридичної науки, практики, освіти, тому його можна і видається доцільним інтерпретувати як «площину», «ракурс», «формат» правового та юридичного мислення, як мислення простором і осмислення простору різними суб'єктами, в різних «площинах», на різних рівнях (від світоглядного — до повсякденного, від юридичного — до поза-юридичного).

Між тим просторове бачення правової реальності не слід обмежувати тільки юридичною наукою, а в останній тільки дослідженням певних аспектів, властивостей, характеристик правових явищ. На необхідність визначення спільного та відмінного у правовому та юридичному пізнанні, зокрема, звертається увага в контексті правової соціології й соціологічної юриспруденції, диференціації філософсько-правових досліджень на дослідження в межах філософських та дослідження в межах юридичних наук, аналогічний підхід прослідковується і в дослідженнях у межах юридичної психології.

У філософії права спрямованість таких досліджень насамперед визначається проблематикою осмислення: простору підвалин (основ) юридичної науки, зокрема наукової картини правового світу, філософсько-правових засад, ідеалів і норм досліджень права, а також простору як їх складової; простору філософії права як її просторової саморефлексії, простору юридичної науки, простору як форми буття правової «матерії»; просторових вимірів власної побудови філософії права, зокрема онтології, гносеології, методології, аксіології, антології права тощо; філософських засад методології просторового осмислення права, зокрема як методологічного принципу; варіативності просторового мислення права в контексті різних традицій інтерпретацій філософії права, зокрема вітчизняної, різних філософських систем, течій, шкіл — діалектики, герменевтики, феноменології, аналітичної філософії тощо.

Проблематика просторового існування правової реальності, наприклад, в її філософських і географічному «вимірах» охоплює такі групи проблем: еволюція поглядів на простір у філософії, географії та правознавстві; осмислення простору онтології, гносеології й аксіології права (його існування як національного, регіонального, міжнародного права, а також його пізнання й осмислення, ідеалу права); усвідомлення специфіки розуміння руху правової матерії у просторі, понять правового простору, простору права, права простору й простору в праві, а також географічного й соціального простору права; діалектики взаємодії та розвитку правових реальностей, їхніх джерел, рушійних сил, співвідношення внутрішніх і зовнішніх, глобальних і локальних факторів розвитку; визначення місця географії права в системах юридичних і географічних наук і розкриттям її внутрішньої структури, її співвідношення з філософією права та правовою географією; співвідношення права, суспільства й природи, відображеного в поняттях «географічне середовище», «середовище права», «навколишнє середовище», «правове середовище» та ін.

У методології юридичної науки, як і методології права загалом чи методології юридичної науки, освітньої та практичної діяльності, подальший розвиток просторових досліджень права пов'язаний з осмисленням: а) методологічного потенціалу просторового підходу, місця у структурі юридичної методології, співвідношення з іншими методологічними підходами пізнання права та його перетворення; б) своєрідності методології просторового підходу, його

структури, адаптації до особливостей права, правових та юридичних досліджень; в) особливостей його використання як стосовно різних правових явищ, так і різними юридичними науковими дисциплінами або в різних міждисциплінарних дослідженнях та ін.

Своєрідність просторового підходу в юридичних науках пов'язана не тільки зі своєрідністю юридичного розуміння поняття «простір», а й своєрідністю та багатоманітністю права як соціального явища, особливостями його пізнання. У просторовому аспекті це потребує: а) прив'язки до природного простору; б) кордонності (визначеності меж, кордонів) не тільки в сенсі природних кордонів як кордонів території, а в їх інтерпретації як будь-яких «ліній» розмежування; в) «конструювання» не тільки властивих суто праву просторів, наприклад, нормативно-правового простору, а й надання цим просторам офіційного оформлення, визнання, забезпечення тощо.

Важливим є й інтерпретація простору права як місця права в інших просторах — соціальному, економічному, політичному та, навпаки, їх місце у просторі права або, іншими словами, сполучення, перехрестя, паралельність простору права та інших просторів.

В юридичних науках традиційно і в сучасному розумінні просторова проблематика існування права, хоч і в своєрідній інтерпретації і за наявності різних наукових позицій фахівців, була і є притаманною порівняльному правознавству, завданням якого є осмислення плюралізму різних правових реальностей в їх статичності та динаміці, на різних рівнях і різних площинах, «форматах» простору, часу, суб'єктів, процесів, зв'язках із позаправовими явищами чи їх відсутності, але в контексті виявлення універсального та унікального, метаморфоз та ізоморфізму, багатоманітності варіацій розуміння останніх.

Не торкаючись проблем інтерпретацій природи порівняльного правознавства, його предмета та методу, але розрізняючи порівняльне правознавство як автономну науку, порівняльно-правовий метод і порівняльно-правові дослідження та форми їх систематизації, враховуючи наведені вище результати просторового осмислення права, в цій частині статті є сенс зупинитися на проблемах можливого співвідношення порівняльного правознавства з іншими юридичними, навіть неправовими, науковими дослідженнями простору права.

По-перше, слід зазначити, що порівняльне правознавство як наука не може бути обмежене тільки просторовим виміром права, тим більше географічним, оскільки для нього це хоч і фундаментальний, але один із вимірів правової реальності. Так само й порівняльно-правовий метод чи порівняльно-правові дослідження, оскільки кваліфікуючим критерієм для будь-яких з них буде використання порівняльного методу.

По-друге, сферу просторових досліджень права становлять ті наукові дослідження, для яких просторовий підхід є домінуючим, а всі інші (історичний, топологічний, порівняльний, системний тощо) — допоміжними. Доцільність цього підтверджується і наявністю у географії — порівняльної географії, країнознавстві — порівняльного країнознавства.

По-третє, на відміну від суто географічних досліджень права, порівняльне правознавство може і повинно використовувати і використовує просторовий підхід у широкому розумінні, тобто як фізичний географічний простір, так і як метафору, що дозволяє осмислювати право не тільки в територіальному, чи географічному вимірах, а й у контексті культурного, соціального, політичного,

економічного та інших просторів, а також, що є суттєво важливим, зіставляти ці просторові виміри права, виявляти кордони цих просторів, процеси, що відбуваються навколо цих кордонів та ін.

По-четверте, порівняльне правознавство і порівняльно-правовий підхід, а краще компаративний, теж має свій простір, може і повинен осмислюватися в такій якості, зокрема з позицій світогляду, предметності, методології, місця в просторі юридичних і неюридичних наук та інших форм пізнання права (практичного, буденного, релігійного, мистецького тощо).

По-п'яте, компаративний підхід може бути використаний і в осмисленні співвідношення фундаментальних «форматів» буття і пізнання права між собою на рівні філософії правового компаративізму або іншого філософського чи навіть світоглядного напрямку.

По-шосте, просторовий підхід може і повинен бути застосований до власне порівняльно-правових досліджень як форма просторової саморефлексії, зокрема в контексті просторових вимірів світової та національної компаративістики, наукових позицій вчених-компаративістів, наукових шкіл, течій тощо.

Таким чином, у сучасній ситуації розвитку юридичної науки, радше за все просторове буття і пізнання права, враховуючи ті тенденції, що існують в інших науках, віднести до окремого напрямку соціальних, гуманітарних, зокрема, юридичних просторових досліджень права, в межах якого мова може йти про методологію просторового підходу до права, правовий простір і простір права, правову географію чи географію права, правову регіоналістику чи регіоналістику права, правове країнознавство, правове краєзнавство, правову геофілософію чи геофілософію права, правову картографію, правову лімологію, геориспруденцію та ін.

Просторовий вимір права має методологічне значення в тому чи іншому аспекті, в тій чи іншій формі для будь-яких юридичних досліджень і не тільки наукових, звичайно, якщо визнавати, що простір — одна з основних форм буття матерії.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07. — Х., 2002. — 39 с.
2. *Богдан О. В.* Правовий режим морських просторів Чорноморсько-Азовського басейну : перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. — К., 2005. — 20 с.
3. *Гнатівський М. М.* Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. — К., 2002. — 22 с.
4. *Кулик М. З.* Шляхи оптимізації міжнародно-правового регулювання делімітації морських просторів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. — К., 2007. — 19 с.
5. *Нуруллаєв І. С. О.* Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. — Х., 2008. — 20 с.
6. *Соснін О. В.* Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02. — О., 2005. — 36 с.
7. *Штурмак Н. Л.* Релігійні підходи до праворозуміння : порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — К., 2010. — 16 с.

Тихомиров О. Д. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення

Анотація. Метою статті є обґрунтування актуальності й необхідності осмислення правової реальності в контексті просторової форми її існування. Ґрунтуючись на результатах аналізу розвитку досліджень простору в соціальних науках, у статті окреслюються шляхи використання методологічного потенціалу просторового підходу у вивченні правової реальності. Звертається увага на значення в сучасних умовах просторового аспекту право-

вого мислення, виокремлюються проблеми філософського осмислення правової реальності, визначаються особливості методології дослідження простору в юридичних науках, а також співвідношення просторово-правових та порівняльно-правових досліджень.

Ключові слова: простір, просторовий підхід, методи дослідження простору, порівняльне правознавство, правова географія.

Тихомиров А. Д. Пространственное измерение права: проблемы методологического осмысления

Аннотация. Целью статьи является обоснование актуальности и необходимости осмысления правовой реальности в контексте пространственной формы ее существования. Основываясь на результатах анализа развития исследований пространства в социальных науках, в статье очерчиваются пути использования методологического потенциала пространственного подхода в изучении правовой реальности. Обращается внимание на значении в современных условиях пространственного аспекта правового мышления, выделяются проблемы философского осмысления правовой реальности, определяются особенности методологии исследования пространства в юридических науках, а также соотношение пространственно-правовых и сравнительно-правовых исследований.

Ключевые слова: пространство, пространственный подход, методы исследования пространства, сравнительное правоведение, правовая география.

Tykhomyrov O. Spatial Dimension of Law: Problems of Methodological Comprehension

Summary. The aim of the article is to substantiate the relevance and necessity of understanding the legal reality in the context of spatial forms of its existence. Based on an analysis of the development of space research in the social sciences, the article outlines ways to use methodological potential spatial approach to the study of legal reality. Attention is paid to the meaning in today's spatial aspect of legal thinking, singles out the problem of philosophical reflection legal reality, defined features space research methodology in legal sciences, as well as the ratio of space-law and comparative law.

Key words: space, spatial approach, methods of space, comparative law, legal geography.

Книжкова полиця

Компаративистика-2012 : сравнительное правоведение, сравнительное государственное управление, сравнительная политология : сб. статей. — М. : РИОР — ИНФРА-М, 2013. — 288 с. — (Научная мысль).

Цей міжнародний щорічник є продовженням своїх попередників, виданих спільно російськими та українськими компаративістами у 2010–2011 рр. У ньому автори з 10 країн (Росії, України, Німеччини, США, Швейцарії, Угорщини, Данії, Польщі, Білорусі, Канади), які представляють провідні компаративістські центри та навчальні заклади, публікують не лише традиційні порівняльно-правові дослідження, а й матеріали, засновані на порівняльно-державознавчому та порівняльно-політологічному аналізі. Частина статей публікується англійською мовою, що пов'язано з необхідністю реалізації компетенції вільного володіння іноземною мовою в рамках магістерської підготовки юристів.

